

השתלשלות מנהג התקיעות

יחיאל לב

לע"נ אוריה שלומית בת סימה

ראשי פרקים:

פתיחה

מהי תרועה?

תקנת ר' אבהו

סדר התקיעות

המנהגים השונים בסדר התקיעות

סיכום השיטות ופסיקת ההלכה

פתיחה

במרכזו של יום ראש השנה ניצב ועומד מנהג תקיעות השופר המבטא את העמידה בהכנעה מול הקב"ה, ובנוסף נותן משנה תוקף לתפקידו המרכזי של היום – המלכת ה'. מנהג תקיעת השופר אין מקורו במסורת בלבד שהתקבלה בעם ישראל, אלא מקורו הוא בציווי התורה בפסוק "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א) ממנו למדו חז"ל במשנה במסכת ר"ה (לג, ב) שיש מצווה מן התורה לתקוע בשופר. מדברי המשנה שם למדנו כי עפ"י ציווי התורה ניתן להסתפק בתשע תקיעות בלבד וכי סדר התקיעות הוא שלושה סטים שכל אחד מהם מונה 'תקיעה; תרועה; תקיעה'.¹ כל סט של תקיעות יבוא לאחר אחת מן הברכות הנאמרות בתפילת מוסף ונותנות ביטוי למהות היום, הלא הם מלכויות, זיכרונות ושופרות. אלא שכדי לקיים את מצוות התורה להשמיע קול תרועה, עלינו לדעת מהי בדיוק אותה תרועה האמורה בתורה וכיצד יש להשמיע קול שכזה. סוגיית הגמרא שם דנה בשאלה זו, ולהלן נראה מהו הפתרון המוצע שם בסוגיה וכיצד הוא השפיע על סדר התקיעות במהלך הדורות.

1 אמנם, יש לציין שמדברי הברייתות בהמשך אותו עמוד עולה כי מספר התקיעות מן התורה הוא פחות מתשע.

מכל מקום, ברור לכל שמנהגינו היום לתקוע מאה תקיעות בתפילת ר"ה חורג בהרבה מציווי תורה הבסיסי לפיו יש לתקוע תשע תקיעות בלבד. בדברינו להלן נראה את המקורות השונים מימי חז"ל דרך דברי הראשונים והאחרונים בסוגיה זו, ולאור דברינו נוכל להבין כיצד נולד מנהג התקיעות המקובל בימינו. כדי להבין דבר זה יש ללמוד מספר סוגיות מורכבות ושונות, את חלקן נזכיר בקצרה מבלי להיכנס לפרטי הדעות, ואת חלקן נברר בהרחבה.

מנהג תקיעת השופר מורכב משלוש סוגיות יסוד, ונמנה אותם בקיצור. הסוגיה הראשונה היא השאלה מהו הקול שיש להשמיע בתקיעות השופר, וביתר דיוק, מהו קול התרועה אליו התכוונה התורה. הקול הנקרא 'תקיעה' הינו פשוט ולגביו אין ספקות כלל, דהיינו תקיעה פשוטה הנעשית ע"י נשיפת אוויר לתוך השופר בצורה אחידה למשך זמן מסוים. אולם הקול הנקרא 'תרועה' הוא כבר יותר מורכב לביצוע, ובהמשך נראה את האפשרויות השונות להבין מהי אותה תרועה וכיצד היא נשמעת.

הסוגיה השנייה היא משך הזמן של כל תקיעה; אמנם אנו יודעים כיצד נשמעת 'תקיעה' וגם את אופיה של ה'תרועה' נברר בהמשך, אך מהו משך הזמן המינימלי של כל תקיעה ותרועה המספיק כדי לצאת ידי מצוות התורה? האם ניתן להשמיע תקיעה קצרה ביותר של חצי שנייה, או שמא יש מס' שניות מסוים המגדיר את התקיעה של התורה? סוגיה זו נתונה במחלוקת ראשונים סבוכה, ובדברינו אלו לא נדון כלל בסוגיה זו.

הסוגיה האחרונה נוגעת בשאלה באילו מקומות בתפילה יש לתקוע, ומהו מספר התקיעות בכל מקום. במהלך הדורות בעם ישראל נוספו מנהגים שונים בעניין מספר התקיעות, הוספות אלו התחילו אולי כבר בימי התנאים, ונמשכו עד ימי המקובלים שם נחתם נוסח התפילה והתקיעות המקובל כיום. אם כן, בדברינו להלן נבחן בהרחבה את מקורות הסוגיות הראשונה והאחרונה, וכך נבין מה היסוד למנהג התקיעות הנהוג בימינו.

מהי תרועה?

כפי שביארנו לעיל, הקול הנקרא 'תרועה' עליו דיברה התורה נתון בספק כיצד בדיוק יש להשמיעו, והמקור הראשון העוסק בכך נמצא במשנה בדף לג, ב. המשנה קובעת כי 'שיעור תרועה כשלש יבבות' – "שלוש קולות בעלמא כל שהוא" (רש"י). בפשטות תרועה המורכבת משלוש קולות יבבה מהווה רצף של קולות קצרים קטועים

ללא שום הפסק, תרועה באופן הזה נקראת בלשוננו 'תרועה'.² אלא שהגמרא מביאה את דברי הברייתא לפיה 'שיעור תרועה כשלושה שברים', ושבר זהו קול ארוך מיבבה כפי שכותב שם רש"י. התרועה של הברייתא נשמעת אחרת מהתרועה של המשנה, והיא הנקראת בלשוננו 'שברים'. בכל אופן, כיצד נתרץ את הסתירה בין המשנה לברייתא? אביי אכן קובע כי סתירה זו לא ניתנת ליישוב, ולכן בהכרח המשנה והברייתא חלוקות.³ הוא ממשיך ומבאר כי יסוד המחלוקת נובע מתרגום המושג 'תרועה' לארמית. הפסוק 'יום תרועה יהיה לכם' מתורגם 'יום יבבא יהא לכוון', את השורש י.ב.ב מצינו בספר שופטים (ה, כח) בסיפור מלחמת סיסרא שם הכתוב מתאר את בכייתה של אם סיסרא: 'בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא'. אם כן, הקול הנשמע בעת הבכייה של אם סיסרא הוא הקול שיש להשמיע בתרועה. התנא של המשנה סבור כי הקול הוא 'ילולי יליל' – "כאדם הבוכה ומקונן קולות קצרים סמוכין זה לזה" (רש"י), ואילו התנא של הברייתא סבור כי הקול המדובר הוא באופן של 'גנוחי גניח' – "כאדם הגונח מליבו כדרך החולים שמאריכין בגניחותיהן" (רש"י).

לאחר שהגמרא מביאה את המחלוקת הזו בעניין אופיה של התרועה, הסוגיה עוברת לנושא אחר וכלל לא דנה בשיטות התנאים. הסוגיה עצמה לא מכריעה כאחת מן השיטות, ובדברי הראשונים מצינו מעט מהם שכן הכריעו בשאלה זו. אם כן, נשאלת השאלה, כיצד נהגו קהילות ישראל במשך שנות הגלות? האם הכריעו בכל זאת כאחת מן השיטות? או שמא נחלקו המנהגים בין המקומות השונים? שאלות אלו מובילות אותנו לתקנת ר' אבהו המופיעה בסוגיה אחרת בהמשך.

2 בדברינו חשוב להבדיל בין המושג תרועה של התורה לבין מה שאנו קוראים תרועה בימינו. התרועה של התורה איננה בהכרח מה שאנו קוראים 'תרועה', אלא ישנה אפשרות שהיא כמו מה שאנו מכנים 'שברים'.

3 קביעה זו של אביי לכאורה תמוהה, האם לא ניתן ליישב בפשטות ולומר שהמשנה והברייתא התייחסו לאות קול וכינו אותו בשמות שונים? תמיהה זו מתעצמת לאור העובדה שבמהלך הקודם בסוגיה מצינו יישוב דחוק לסתירה אחרת בין המשנה לברייתא, או מדוע כ"כ פשוט לאביי שהמקורות חולקים? מסתבר שכיוון שהמשנה והברייתא עוסקות בשאלה מעשית כיצד צריכה להישמע התרועה, לא מסתבר שהם ייתנו שמות נרדפים לאותו דבר, שהרי זה יכול להטעות את הלומדים. אם אכן הברייתא הייתה סבורה ש'תרועה' זה יבבה היא לא הייתה נוקטת בלשון של שברים. ומכך שהברייתא נקטה לשון מיוחדת משמע שהתנא אכן סבור שזהו קול אחר.

תקנת ר' אבהו

בדף לד, א מובאת המימרא הבאה: "אתקין ר' אבהו בקיסרי תקיעה שלושה שברים תרועה תקיעה". ר' אבהו שהיה מדורות האמוראים המאוחרים החליט שצריך לקבוע מנהג אחיד של תקיעות שופר בכל קהילות ישראל, ולכן התקין שיהיו תוקעים שלושה סטים של תשר"ת (תקיעה; שברים; תרועה; תקיעה). תקנה זו מעוררת תמיהה גדולה, שהרי ראינו שהתנאים הסתפקו האם צריך לתקוע תש"ת או תר"ת, אך בשום מקום לא עלתה אפשרות לתקוע תשר"ת, אז מה פשר דברי ר' אבהו הללו? כדי לענות על תמיהה זו ושאלות נוספות בפשט הסוגיה שם, נלך צעד צעד בעקבות סוגיית הגמרא הדנה בדבריו.

בתחילה הגמרא שואלת באופן של 'ממה נפשך' את השאלה שהצגנו כעת, אם ר' אבהו פוסק כאחת מן הדעות או מסתבר שאכן ינהג כאותה דעה, אך כיצד הוא הגיע לשילוב של שניהם יחד? הגמרא עונה שאכן אף ר' אבהו הסתפק כיצד יש לפסוק הלכה, ולכן קבע 'תשר"ת' כדי לצאת ידי חובת כולם. אלא שכעת מקשים עליו רב עזירא ורבינא: הפתרון של תשר"ת יוצר הפסק בתוך התקיעות, שהרי אם שברים זה הנכון או התרועה מפסיקה בינם לבין התקיעה האחרונה, וכן להיפך, אז מה הועיל ר' אבהו בתקנתו? הגמרא מתרצת שבגלל חשש זה ר' אבהו תיקן גם תש"ת וגם תר"ת, כך יוצא שלשיטתו כל סט של תקיעות כולל תשר"ת תש"ת תר"ת, ושלושה סטים כאלו יוצרים לנו 27 תקיעות. אלא שכעת תקנת ר' אבהו מיותרת, שהרי ממילא תוקעים תש"ת ותר"ת, אז מה טעם יש להוסיף גם תשר"ת? הרי בטוח יצאו ידי חובת התרועה של התורה גם בלי לתקוע תשר"ת! על כך עונה הגמרא שר' אבהו נסתפק שמא התרועה של התורה זה שילוב של 'גנוחי' ו'יליל' ולכן תיקן גם תשר"ת.

אופיה של תקנת ר' אבהו; מחלוקת הראשונים

כפי שהבאנו בפתח דברינו, ישנן שאלות יסודיות העומדת בבסיס תקנת ר' אבהו. ר' אבהו היה הרי אמורא שחי בדור מאוחר, אז כיצד נהגו לפני שתיקן תקנה זו? האם בכל קהילה נהגו אחרת? או שמא בכל הקהילות תקעו 27 תקיעות כדי לחשוש לכל הדעות, ור' אבהו רק בא וייסד את זה לתקנה קבועה? נוסף על כך, אם נניח שאכן בכל קהילה נהגו אחרת, האם נאמר שעד ימיו של ר' אבהו היו קהילות שלא יצאו ידי חובת שופר? או שמא נאמר שכל המנהגים נכונים וכל מי שעשה כמנהג רבותיו יצא ידי חובת ציווי התורה? שאלות אלו מהוות יסוד למחלוקת ראשונים

בשאלה כיצד להתייחס לתקנת ר' אבהו ומה בעצם הועיל בתקנתו. למחלוקת זו יש נפק"מ להלכה כפי שנראה בהמשך.

שיטת רב האי גאון

כבר בספרות הגאונים מצינו תשובה מפורטת לשאלות אלו בתשובה שכתב רב האי גאון:

נשאל לרב האי גאון ז"ל וכי עד שבא ר' אבהו לא היו ישראל יוצאין ידי חובת תקיעת שופר?

ובלשון זה השיב: אל תחשבו בלבבכם כי בימי רבי אבהו נפל ספק בדבר זה שהרי משניות קדומות הן, אחת אומרת תרועה ג' יבבות ואחת אומרת תרועה שלשה שברים. והא אמרינן בהדיא אמר אביי בהא ודאי פליגי, וכך היה הדבר מימים קדמונים מנהג בכל ישראל: מהן עושין תרועה יבבות קלות ומהן עושין תרועה יבבות כבדות שהן שברים, ואלו ואלו יוצאין ידי חובתן. שברים כבדים תרועות הן יבבות קלות תרועות הן. והיה הדבר נראה כחלוקה אע"פ שאינה חלוקה, שהרי התנאין כמו שאמרנו למעלה, הללו שונין שיעור תרועה שלש יבבות והללו שונין שיעור תרועה שלשה שברים, אלו משנתם כמנהגם ואלו משנתם כמנהגם, וקאמר אביי בהא פליגי ולא פלוגתא היא. ולא היו מטעים אלו את אלו אלא מר כי אתריה ומר כי אתריה קתני, וחכמים של הללו מודים כי יבבות תרועה היא וחכמים של הללו מודים כי שברים תרועה היא, וכשבא רבי אבהו ראה לתקן תקנה שיהיו כל ישראל עושין מעשה אחד ולא יראה ביניהן דבר שההדיוטות רואין אותו כחלוקה.⁴

רב האי גאון קובע עיקרון יסודי כיצד יש להתייחס למחלוקות מסוג זה. לדבריו, כאשר אנו מוצאים מחלוקת תנאים בשאלה מהו האופן הנכון לקיים את ציווי התורה, אין דעה שצודקת יותר מחברתה, אלא ניתן לעשות כאחת מן הדעות ולקיים בכך את מצוות התורה. על אף שיש מחלוקת, אנו מתייחסים לכל הדעות כ'אלו ואלו דברי אלוקים חיים' וממילא כל אחד שעשה כמנהג רבותיו יצא ידי חובה.⁵ ואכן רב האי טוען שלפני תקנת ר' אבהו, בכל קהילה נהגו באופן שונה, ואין בכך שום פגם, כי כל אחד מהם קיים את ציווי התורה. אמנם התורה ציוותה להשמיע קול מסוים שנקרא 'תרועה', ובכל זאת ניתן לומר שאין כוונת התורה דווקא לסוג

4 הובא בר"ן על הר"ף י, א מדפיו ד"ה "אתקין".

5 הרב פרנקו טוען שלא ברור שזו הפרשנות המוכרחת בדברי רב האי, אך כך נראה להסביר לענ"ד.

אחד של קול, אלא תרועה היא כינוי ליבבה של אדם, וממילא אם ישנם אופנים שונים של יבבה, ניתן לומר שכל אחד מהם נחשב כתרועה של התורה.

אלא שאם אכן בכל המנהגים יוצאים ידי חובה, מה טעמה של תקנת ר' אבהו? רב האי מסביר כי מטרתו של ר' אבהו הייתה לעשות מנהג אחיד בכל קהילות ישראל, כדי שלא ייראה כלפי ההדיוטות כאילו יש חלוקה של מנהגים, ויבואו לחשוב שיש קהילות שמנהגם הוא טעות, ולכן תיקן ר' אבהו תשר"ת תש"ת תר"ת לכולם.⁶ חלק מהראשונים הלכו בשיטה זו בהסבר תקנת ר' אבהו, והביאו את דברי רב האי, כך הוא ברא"ש, ר"ן על הרי"ף, בעל המאור ועוד.

הרמב"ן העלה מספר קשיים כלפי שיטה זו, ולדבריו שיטה זו כלל לא מסתדרת עם פשט הסוגיה.⁷ ראשית, אם אכן מטרתו של ר' אבהו היא לאחד את המנהגים השונים, מדוע הוסיף תשר"ת? הרי בעם ישראל נהגו לתקוע תש"ת ותר"ת, ואם אכן צודק רב האי, לא מובן מדוע הוסיף ר' אבהו סוג תקיעה נוסף שכלל לא היה נהוג בעם ישראל. יתר על כן, הגמרא מקשה על ר' אבהו מצד דין הפסק שנוצר כאשר תוקעים תשר"ת, ואילו לדברי רב האי לא שייך לומר שיש כאן הפסק, שהרי הכל אמת! דין הפסק שייך כאשר בין התקיעה לתרועה מוסיפים עוד קול שהוא פסול, אבל אם גם 'ילולי' וגם 'גניח' הם תרועה, אז אין בעיה של הפסק כאשר עושים תשר"ת!

בדברי האחרונים מצינו יישובים שונים לקושיה הראשונה של הרמב"ן בעניין תשר"ת. ה"ב"ח מתרץ שר' אבהו הוסיף זאת מפני החשש שמא באחד מן הדורות ייווצר מנהג לתקוע באופן הזה, ולכן כדי שלא יתפצל שוב מנהג ישראל, הכניס ר' אבהו בתקנה את כל סוגי התרועה שהיו בעבר ושאוּלי יתפתחו בעתיד. תירוץ נוסף מצינו בדברי התוס' רי"ד שכתב שאכן בפני ר' אבהו היה מקור תנאי שלא ידוע לנו, בו הובאה דעה לפיה תשר"ת זו התרועה של התורה. לגבי הקושיה השנייה בעניין דין הפסק, הרמב"ן בעצמו מציע תוך כדי דבריו אפשרות תירוץ לפיה החשש להפסק אכן אינו נובע מצד הדין, אלא רק מפני מראית עין כלפי ההדיוטות שיחשבו שיש כאן הפסק.

6 הרב שג"ר מסביר כי רה"ג לשיטתו שנותן מקום מאד מרכזי למנהגים, לפעמים אפילו יותר מאשר לדברי הגמרא. ונוסף על כך, בזמנו של רה"ג היה מאבק מול הקראים שערערו על המסורת, ועל כן ראה לנכון לתקן.

7 מלחמות ה' ד"ה 'ועוד כתב ונשתנו'.

שיטת הרמב"ן והרמב"ם

מכל מקום, בעקבות קושיות אלו הרמב"ן נוקט בדרך אחרת בהסבר תקנת ר' אבהו, והוא חולק באופן עקרוני על הסברו של רב האי גאון.⁸ הרמב"ן טוען כי התרועה של התורה היא דווקא קול מסוים, ולא יבבה שיכולה להישמע באופנים שונים. אם כן, וודאי שבמחלוקת התנאים יש דעה שאיננה נכונה, ואלו שנהגו על פי דעה זו במשך השנים לא יצאו ידי חובת התרועה של התורה. הסיבה הפשוטה לכך שהתנאים הגיעו לידי טעות בדין תורה נובעת משיבושים בהעברת המסורת מימי משה רבינו ועד ימי התנאים, אך ברור מעל לכל ספק שבימי משה תקעו דווקא באופן מסוים ולא היה בכך שום ספק. בשיטה זה הלך גם הרמב"ם (הל' שופר ג, ב):

תרועה זו האמורה בתורה נסתפק לנו בה ספק לפי אורך השנים ורוכ הגלות ואין אנו יודעין היאך היא. אם היא היללה שמילילין הנשים ביניהן בעת שמייבבין. או האנחה כדרך שיאנח האדם פעם אחר פעם כשידאג לבו מדבר גדול. או שניהם כאחד האנחה והיללה שדרכה לבא אחריה הן הנקראין תרועה... לכך אנו עושין הכל.

לדבריהם, תקנת ר' אבהו לא נועדה כדי לאחד את המנהגים, אלא כל מטרתה היא לצאת מידי ספק. חכמי ישראל במשך הדורות נסתפקו בשאלה כיצד יש להשמיע קול תרועה, וכיוון שעד ימי ר' אבהו ספק זה לא הוכרע להלכה, היה צורך קיומי לתקן תקנה שתאחד את כל אופני התקיעה, וכך בכל קהילות ישראל יוכלו לצאת בוודאי ידי חובת התקיעה של התורה. לשיטה זו, ברור מדוע הגמרא מזכירה את דין הפסק ביחס לתקיעת תשר"ת, שהרי כאשר תוקעים באופן הזה אחד מן הקולות הוא וודאי פסול וממילא נוצר הפסק בין התקיעה לבין התרועה של התורה.

אולם בפשט הדברים, נראה כי גם הסברו של הרמב"ן לא מתרץ את הקושיה הראשונה שהקשה הוא עצמו על שיטת רב האי גאון. כיצד יסביר הרמב"ן מדוע הוסיף ר' אבהו תשר"ת? הרי הגמרא הסתפקה בין תשר"ת לתר"ת, ומה טעם להוסיף על דברי התנאים ולתקוע באופן שלישי? אם כל מטרת התקנה היא לחשוש לכל הדעות כדי שבטוח ייצאו ידי חובה, לא ברור כיצד הוספת תשר"ת משרתת מטרה זו.⁹ הרמב"ן התייחס לקושי זה, וכך כתב:

8 שיטתו מופיעה בפירוט בדרשתו לר"ה (כתבי רמב"ן, הוצאת מוסד הרב קוק, חלק א' עמ' רלח)

9 כך הקשה הב"ח (ריש סימן תק"צ) ונשאר בצ"ע.

וכיוון שנחלקו התנאים ביבבה האמורה בתורה מה היא, בא ר' אבהו והוסיף ואמר דילמא גנח ויליל, והיא תרועה יבבה של תורה, ואע"פ שאין דרך האמוראין בתלמוד לחלוק על התנאין, חשש ר' אבהו כיוון שאין להם קבלה בתרועה אלא שהיא יבבא כדרך שהנשים מיבבות, דילמא גנח ויליל הוא, שהרבה עושות כך, ורצה להוציאנו מכל ספק ותקן שנתקע תשר"ת...

נפק"מ להלכה

למחלוקת ראשונים זו ישנם מספר נפק"מ הלכה למעשה, ונמנה את חלקם בקצרה. ראשית, המשמעות הפשוטה של דברי רה"ג היא שכל סוגי הקולות כשרים, ולכן אדם יכול לצאת ידי חובה גם אם שמע רק אחד מאלו: תשר"ת / תש"ת / תר"ת, ולכן בדיעבד יחיד שלא שמע את כל התקיעות לא צריך לחזור. ואילו לרמב"ן וסיעתו כל אחד חייב לשמוע את כל הקולות כדי שוודאי ייצא ידי חובה. נפק"מ זו אכן באה לידי ביטוי בסדר התקיעות כפי שנראה בהמשך דברינו.

נפק"מ נוספת מצינו בפסק של הרב עובדיה יוסף (חזו"ע, עמ' קלה) שכתב שאין להתוודות בפיו בין סט לסט בתקיעות דמיושב, כיוון שאולי גורם הפסק בין הברכה לתקיעה. כוונתו היא שגם אם אדם רוצה לומר ווידוי לאחר שכבר שמע את הסט הראשון של תקיעות התשר"ת, עדיין אסור לו לדבר לפני שישמע את הסטים של תש"ת ותר"ת. פסיקה זו מתאימה לשיטת הרמב"ן, אך לדברי רה"ג כיוון שכבר יצא ידי חובה בתשר"ת יכול להפסיק בדיבור בלי חשש. ובספר 'פסקי תשובות' (תק"צ) הובא לגבי אדם שעובר ותוקע בחדרי בית החולים, שאם קשה לו לתקוע 30 תקיעות בכל חדר, יכול להקל כדעת רה"ג ולתקוע רק 10 תקיעות כדי להוציאם ידי חובה.

סדר התקיעות

"אמר הקב"ה: אמרו לפני בר"ה מלכיות וזכרונות ושופרות;
מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, וזכרונות כדי שיבא לפני זכרוכם לטובה, ובמה?
בשופר."

מפשטות דברי חז"ל כאן (ר"ה לד, ב) משמע כי תקיעות השופר נתקנו על סדר הברכות: מלכיות, זכרונות ושופרות. ואכן, כפי שהבאנו בפתח הדברים, המשנה בדף לג, ב מתארת את סדר תקיעות השופר בתפילת מוסף וקובעת כי "סדר תקיעות שלש של שלש שלש" ופירש שם רש"י - 'אחת למלכיות ואחת לזכרונות ואחת לשופרות'. פירושו זה מתאים לשיטתו שמדין דאורייתא יש להצמיד את התקיעות לברכות, אולם גם לראשונים הסוברים כי זהו דין דרבנן, לכו"ע מוסכם שכך היה המנהג בימי חכמי המשנה. מכל מקום, המשנה קובעת כי יש לתקוע שלש תקיעות

לכל ברכה, סה"כ תשע תקיעות. אלא שכפי שראינו בפרק הקודם, בעקבות תקנת ר' אבהו נוספו עוד תקיעות, ואם כן יוצא עד כאן שסה"כ יש לתקוע 30 תקיעות; סט של תשר"ת תש"ת תר"ת לכל אחת משלושת הברכות. אמנם, בהמשך דברינו נראה כי כמות התקיעות על סדר הברכות נתונה במחלוקת ראשונים וכלל לא ברור שיש לתקוע 30 תקיעות, הסיבה לשינוי זה ממנהג המשנה נעוצה במנהג ה'תקיעות דמיושב' בו נעסוק להלן.

תקיעות דמיושב

בגמרא בדף טז, א מובאים דברי ר' יצחק לפיהם יש להוסיף עוד מס' תקיעות לתפילת ראש השנה:

"אמר ר' יצחק: למה תוקעים ומריעין כשהן יושבין ותוקעים ומריעין כשהם עומדים? כדי לערבב את השטן"

ר' יצחק מביא בפנינו עדות על מנהג שהיה קיים אולי כבר בימי התנאים להוסיף מס' תקיעות כדי לערבב את השטן. יש לציין שמנהג זה אינו מופיע במשנה או בברייתא באופן של דין או הוראה, אלא מסתבר שכך נהגו כולם, ולכן מובן מדוע ר' יצחק שמכיר את המנהג המפורסם לכל, פותח בשאלה על טעם מנהג זה מבלי להביא מקור לכך שאכן מנהג זה הוא מן הדין. חשוב לציין כי כחלק מתקנה תקיעות דמיושב גם נתקנה ברכה מיוחדת לפני תקיעות אלו: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על תקיעת שופר". ברכה זו לא נצרכה בשביל התקיעות שעל סדר התפילה, כיוון שברכות התפילה שבאות לפני תקיעות אלו משמשות גם כברכות התקיעה, כפי שביארו חלק מהראשונים.¹⁰

מכל מקום, מימרא זו של ר' יצחק זקוקה לביאור: אילו תקיעות תוקעים בישיבה ואלו תוקעים בעמידה? מהן התקיעות המערבבות את השטן ומהן תקיעות המצווה? שאלות אלו נתונות במחלוקת ראשונים כפי שנראה להלן, אך ראשית נפתח בהבנת פשט המושג 'לערבב את השטן'.

10 כך למשל כתב בעל המאור (י, ב מדפי הרי"ף): "... אבל באמת אין לנו ברכת בתקיעה מדברי רבותינו אלא ברכות של תפילה בלבד". אולם הרמב"ן חולק, הוא סבור שכבר בזמן המשנה היו מברכים ברכת המצוות לפני התקיעות שבתוך התפילה, וכעת שתוקעים לפני התפילה, ממילא הברכה עברה לשם.

משמעות ערבוב השטן

התוס' (טז, ב ד"ה "כדי לערבב") מביא את דברי הערוך. לשיטת הערוך השטן הוא מלאך המוות, ותפקיד התקיעות הוא לגרום לשטן לחשוב שכבר הגיע עת הגאולה בה מתקיים 'ובלע המוות לנצח' וכבר אין יותר מקום לתפקידו של מלאך המוות, וכך הוא מתערבב ואין לו פנאי לקטרג. ואם נשאל, מדוע יש צורך לתקוע בשני מקומות שונים? מסביר הערוך כי בפעם הראשונה השטן עדיין לא בטוח שזהו קול השופר המבשר את בוא הגאולה, לכן תוקעים עוד פעם כדי שהשטן יהיה בטוח שוודאי כבר הגיע היום עליו נאמר 'והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול', וכך לא יוכל לקטרג.¹¹

רש"י אף הוא הלך בדרך הסבר זו לפיה השטן המדובר הוא ישות חיצונית המקטרגת על עם ישראל. אלא שהוא הסביר שערבוב השטן הכוונה היא לגרום לו שיסתמו טענותיו ולא יוכל לקטרג. כאשר ישראל מוסיפים על ציווי התורה ותוקעים במקום נוסף בתפילה¹², השטן רואה שהם מחבבין את המצוות וכבר לא יכול לקטרג. לשיטת רש"י וגם לשיטת הערוך, ערבוב השטן קורה דווקא לאחר התקיעות השניות.

לעומתם, יש מן הראשונים (רשב"א) שפירשו את המושג שטן באופן אחר לגמרי, ולדבריהם מדובר בכלל ביצר הרע של האדם. ערבוב השטן זה בעצם הכנעת היצר של האדם, חז"ל הוסיפו עוד תקיעות לפני התפילה כדי שהאדם יכנס לתפילה לאחר שהכניע את יצרו וכעת יכול לבוא ולעמוד לפני ה' בהכנעה גמורה כפי שראוי למעמד התפילה. לשיטה זו, התקיעות שמערבבות את השטן הן דווקא התקיעות הראשונות ולא השניות.

מיקום התקיעות - שיטת הראשונים

בדבריו של ר' יצחק ראינו שמתחדש מושג חדש, הוא מחלק בין תקיעות אותן עושים בעמידה לבין תקיעות הנעשות בישיבה, ובשפה הלכתית: תקיעות דמיושב

11 הרב פרנקו מסביר את עומק דברי הערוך, ולדבריו מסתתר כאן הסבר על העבודה הרוחנית של האדם בעת התקיעות: לאחר התקיעות הראשונות האדם נטהר מעוונותיו ומכניע את יצרו, ולכן כאשר מגיעים לתקיעות בתפילה, האדם כבר נמצא במדרגה שהוא ראוי ומוכן למעמד של מעין גאולה. מדרגה רוחנית זו בה אנו נמצאים מונעת מהשטן לקטרג עלינו.

12 התוס' (ד"ה "ותוקעין") מעיר כי אין בכך משום בל תוסיף, כיוון שלא שייך איסור זה כאשר עושה מצווה פעמיים. לדבריו, איסור בל תוסיף שייך דווקא כאשר מוסיף בפרטי המצווה עצמה.

ותקיעות דמעומד. רוב הראשונים הסבירו כי תקיעות דמעומד אלו הם התקיעות המוזכרות במשנה והם נעשות על סדר הברכות בתוך התפילה. מהם אפוא התקיעות דמיושב? ובכן, רוב הראשונים הסבירו כי מדובר בסדרה של 30 תקיעות הנעשית לפני תפילת מוסף. סדרת התקיעות הזו כוללת שלושה סטים של תשר"ת תש"ת תר"ת, בדיוק כמו סדר התקיעות שתיקן ר' אבהו על סדר הברכות.¹³ כך למשל ביאר הריטב"א שמטרת התקיעות היא לערבב את השטן שלא יקטרג בשעת התפילה, ולכן מסתבר שמקומם הוא דווקא לפני התפילה. הראב"ד הולך בדרכו, אך מוסיף שתקיעות אלו נועדו למנוע קטרוג גם בשעת התפילה וגם בשעת התקיעות דמעומד. לשיטת ראשונים אלו, תקנה זו לפיה תוקעים לפני התפילה את כל סדר התקיעות בדיוק כמו על סדר הברכות, גורמת לכך שלכאורה אולי אין צורך לתקוע שוב בתוך התפילה. ואף אם נאמר שיש לתקוע בכל זאת, מעמדם של תקיעות אלו פוחת באופן משמעותי, ונבאר מדוע.

כפי שביארנו, לאחר תקנת ר' אבהו יש חיוב לתקוע 30 תקיעות בראש השנה כדי לצאת ידי חובת התורה. בדין המשנה המקורי תקיעות אלו הוצמדו לברכות המבטאות את מהות היום ונאמרות בתפילת מוסף, ולדעת רש"י הצמדה זו הינה בגדר חיוב דאורייתא. אולם, אף לאלו הסוברים כי הקשר בין התקיעות לברכות הוא אינו מחוייב מן התורה, וודאי מסכימים שזהו המקום הראוי ביותר למקם בו את התקיעות בהם יוצאים ידי מצוות התורה ביום זה. אלא שתקנת תקיעות דמיושב מערערת את מעמדם של תקיעות אלו, שהרי אם תוקעים כבר 30 תקיעות לפני התפילה, אז כבר יצאו ידי חובת מצוות התקיעה של התורה, ומה טעם יש לתקוע שוב בעת התפילה? ואף אם נאמר שיש חיוב לתקוע שוב בשביל הברכות, עדיין תקיעות אלו מקבלות מעמד נמוך יותר, שהרי אין אנו יוצאים בהם ידי חובת המצווה ואין להם משמעות עצמאית, אלא הן באות אך ורק אגב הברכות!

הר"ן מתייחס לקושי זה והוא אכן כותב שמן הראוי היה לתקוע תקיעות דמיושב לאחר התפילה, כדי שהתקיעות של התפילה יהיו אלו שעל ידם יוצאים ידי חובת מצוות התורה.¹⁴ אלא שחששו חכמים שאם תקיעות אלו יהיו בסוף התפילה, אנשים

13 יש להעיר שלדעת הרמב"ן תקיעות דמיושב נוספו רק בתקופת האמוראים וכלל לא היו בימי התנאים. (מלחמות ה', סוף ד"ה "ועוד", יא מדפיו). ואילו הראב"ד כותב שכבר בימי התנאים נהגו תקיעות אלו (דרשה, עמ' מ"ד)

14 לכאורה יקשה לשיטתו, אם סיבת תקיעות אלו היא ערבוב השטן, מה טעם יש לתקועם לאחר התפילה? תקיעות בסוף התפילה לא מועילות למניעת הקטרוג בתפילה, ואף לא גורמות להכנעת היצר לקראת

יבואו לזלזל בהם ולא יישארו לשומעם. חשש זה אינו קיים ביחס לתקיעות דמעומד שממוקמות על סדר הברכות וכך מובטח שכולם יהיו נוכחים ולא יבואו לידי זלזול בהם. לכן לדעת הר"ן, העדיפו חכמים להפחית במעמדם של התקיעות דמעומד, ולהקדים להם את התקיעות שלפני התפילה, בהם יוצאים ידי חובה.

ניתן להציע שלדעת הראב"ד, ייתכן שבכל זאת ישנה משמעות ייחודית לתקיעות בעת התפילה, גם מצד חובת התקיעה של התורה. כפי שהזכרנו לעיל, הראב"ד כותב שמטרת התקיעות הראשונות היא לערבב את השטן בשביל התפילה ובשביל התקיעות. אם כן, ישנו ערך מוסף דווקא בתקיעות של התפילה, כיוון שהם יותר 'נקיות' לאחר שערבבנו את השטן, כך יוצא שגם מצד חיוב מצוות התקיעה של התורה, יש מקום לתקוע פעם נוספת בשעת התפילה.

שיטה עקרונית זו לפיה התקיעות דמיושב באות לפני התפילה ובהם יוצאים ידי חובת מצוות התקיעה, נמצאת גם בדברי הריטב"א ושאר הראשונים. שיטה זו הינה בעלת קושי מובנה כיוון שיוצא לפיהם שהתקיעות שאמורות לעמוד במרכזו של היום, מקבלות מעמד נמוך ושולי. גם לאחר שראינו את הסברו של הר"ן, עדיין אין הדבר מתיישב על הלב. תקיעות השופר שנועדו לערבב את השטן הינם תקנת חכמים בלבד, ובהתאם לכך ראוי להיות מעמדם. אם כן, מן הראוי לעשותם בסוף התפילה ולהשאיר את התקיעות של הברכות במעמדם הראוי להם כמרכז היום, גם אם דבר זה יגרום לזלזול בתקיעות שמקורן בתקנת חכמים! קושי זה מביא אותנו לשיטתו של בעל המאור, שאכן בחר להסביר אחרת לגמרי את פירוש המושג תקיעות דמיושב, וכך התמודד עם הקושי שהצבנו.

שיטת בעל המאור

בעל המאור בחר בדרך ביאורו הייחודית לא רק בגלל הקושי המובנה בשיטת שאר הראשונים, אלא בגלל קושי נוסף אותו הוא מציין בדבריו. אם התקיעות דמיושב אלו התקיעות שלפני התפילה שנועדו לערבב את השטן, כיצד מברכים עליהם

התפילה! לכן יש לתת לשיטה זו הסבר נוסף למשמעות ערבוב השטן כדבר העומד בפני עצמו ולא כהקדמה לתפילה: לאחר שנגמרת התפילה והציבור מתפזר לאכול ארוחת חג, דווקא אז יש חשש שהעיסוק באכילה החומרית יוריד את המתח הרוחני, ולכן יש צורך להכניע את היצר ולהזכיר לציבור את מהות היום.

ברכת המצוות? מה שייך לתקן ברכת 'על תקיעת שופר' על תקיעות שכל תפקידם הוא ערבוב השטן?¹⁵ מכח קשיים אלו, מבאר בעל המאור:

התקיעות שתקעו כשהן יושבין אלו התקיעות שתוקעין בסדר ברכות בתפלת שליח צבור, ואע"פ שהן מעומד לשליח צבור אינן לשאר העם אלא מיושב, ותקיעה שמעומד היתה מנהג בידם שהיו תוקעין אותה כשהיו יוצאין מבית הכנסת, ומצאתי סעד לדברי בחבורי הגאונים כדאמר רב סעדיה ז"ל אחר תפלת המוסף מריעין תרועה גדולה לערבב השטן וכן אמר רב עמרם גאון ז"ל.

לדברי בעל המאור, תקיעות דמיושב אלו התקיעות המדוברות במשנה אותם אנו תוקעים על סדר התפילה. הם נקראות כך כיוון שהם נעשות בזמן חזרת הש"ץ, אז הש"ץ אמנם עומד אך שאר הציבור יושבים.¹⁶ מהם אפוא התקיעות שנועדו לערבב את השטן? מדובר בתקיעה אחת בלבד שמקומה הוא לאחר התפילה, והיא נעשתה באופן של תקיעה ארוכה המסמלת את ערבוב השטן. לתקיעה זו נתכוון ר' יצחק באומרו 'תוקעין כשהן עומדין', וכלל לא נתקנה עבודה ברכה מיוחדת. כך יוצא שהתקיעות שעל סדר התפילה נשארות במעמדן כמרכזו של היום, ובהן יוצאים ידי חובת מצוות התורה.

אולם, הלכה למעשה גם במקומו של בעל המאור נהגו לתקוע 30 תקיעות קודם התפילה, ואף לברך עליהם ברכת המצוות. בעל המאור בדבריו מזכיר מנהג זה ומבאר מהו מקורו:

מה שנהגו לתקוע כל התקיעות כשהן יושבין ומברכין עליהן ברכת התקיעה, נ"ל כי לא היה כן בימי רבותינו חכמי התלמוד, אלא מנהג הוא שהנהיגו דורות האחרונים משום חולין ומשום אנוסין דקדמי ונפקי מבהכ"נ ולא נטרי עד צלותא דמוספי ... לפיכך הקדימו בשבילן אלו התקיעות שמיושב והנהיגו לברך עליהם ברכת התקיעה במטבע קצר.

לדבריו, המנהג לתקוע קודם התפילה הינו מנהג מאוחר שהתחיל לאחר תקופת התלמוד, ואין כל קשר בינו ובין המושג התלמודי תקיעות דמיושב. כיוון שראו החכמים שישנם הרבה אנשים שלא נשארים עד לתפילת מוסף לשמוע תקיעות,

15 אמנם בפועל יוצא שיוצאים בתקיעות אלו גם ידי חובת מצוות התורה וממילא מקיימים בהם מצווה הראויה לברכה, אך וודאי שהברכה לא נתקנה בשביל זה, זו לא המטרה המרכזית של תקיעות אלו.

16 בהררי קדם (סימן ח') כתב כי שאר הראשונים חולקים על בעל המאור, ולדעתם הציבור צריכים לעמוד ביחד עם הש"ץ בעת התקיעות, ולכן הם לא יכולים להסביר כדבריו.

הנהיגו לתקוע קודם התפילה את כל ה-30 תקיעות, ובכך יצאו כולם ידי חובת המצווה. אותם אנשים בשבילם הוקדמו התקיעות אלו החולים, הזקנים ועוד כל מיני 'אנוסים' כלשונו של בעל המאור, שמסיבות שונות לא נשארו בבית הכנסת עד חזרת הש"ץ של תפילת מוסף.

כך יוצא שגם לשיטת בעל המאור, אין משמעות לתקיעות שבתוך התפילה מצד מצוות התקיעה של התורה, שהרי יצאו ידי חובה כבר בתקיעות הראשונות. אלא שבניגוד לדברי שאר הראשונים שכל זאת נעשה רק משום ערבוב השטן - והסבר שכזה בעל המאור לא מוכן לקבל - הוא נתן טעם שלדעתו הרבה יותר מתיישב על הלב: אכן מסתבר שמפאת רצונם של חכמים שכל הציבור ישמעו את התקיעות, הקדימו את התקיעות לפני התפילה והפחיתו בחשיבותם של אלו שעל סדר הברכות. אבל לומר שכל זה נעשה כדי לערבב את השטן? בעל המאור לא היה מוכן להסתפק בהסבר מסוג זה.

אולם, עדיין יש לברר בשיטתו, כיצד תקנו חכמי הדורות המאוחרים ברכה על מנהג זה? בהמשך דבריו הוא מבאר כי הם הסתמכו על סוגיית הגמרא בפסחים (ז, ב) ממנה למדו שיש לברך ברכת המצוות על תקיעת שופר, אך הוא מאריך להוכיח מדוע הם טעו בהבנת מסקנת הסוגיה ואכן לא היו צריכים לברך על מנהג זה, שהרי ברכות המלכויות וזכרונות שופרות הן ברכות השופר ולכן אין עוד ברכה.¹⁷

המנהגים השונים בסדר התקיעות

בסיכום דברינו עד כה, יוצא כי כך הוא סדר התקיעות הנדרש בתפילה: בתפילת מוסף יש שלוש ברכות, כאשר בכל ברכה אנו אמורים לתקוע סט של תשר"ת תש"ת תר"ת בעקבות תקנת ר' אבהו שרצה לצאת מכל הספקות, שה"כ 30 תקיעות. ממילא, כיוון שבתוך התפילה יש 30 תקיעות, גם בתקיעות דמיושב תוקעים כסדר הזה. כך אם כן צריך להיראות סדר התקיעות בתפילת ראש השנה, ואכן בתוס' (לג, ב ד"ה "שיעור") הובא בשם ה'ערוך' מנהג לתקוע 30 תקיעות גם בתוך התפילה, כפי שבפשטות היה ראוי להיות מתחילה. ועוד כתב הערוך, שמוסיפים עוד תקיעות בתפילת לחש ולאחר התפילה, כדי להגיע למאה תקיעות, שהן כנגד מאה פעיות שפעתה אימו של סיסרא. אלא שבאורח פלא, בדברי רוב הראשונים אנו מוצאים מנהג אחר לגמרי; הרי"ף, הרא"ש ועוד מזכירים כי יש לתקוע אך ורק 10 תקיעות

בתוך התפילה, בסדר הבא: מלכויות – תשר"ת, זכרונות – תש"ת, שופרות – תר"ת.¹⁸ כיצד אפוא ניתן ליישב מנהג זה לאור דברינו עד כה? הרי באופן הזה ישנו חשש שמא לא תקעו את התרועה הנכונה בשתיים מן הברכות!?

מנהג ר"ת

לפני שנבוא ליישב את שיטת הראשונים, ראוי לציין את שיטתו הייחודית של ר"ת שנהג אחרת משאר הראשונים. התוס' שם מציין כי במקומו של ר"ת נהגו לתקוע שלש פעמים תשר"ת, בכל ברכה פעם אחת. לאור הקושי שהצגנו לעיל, מובן מאוד מדוע כך נהג ר"ת. כיוון שרצה לצאת ידי חובת כל הספקות, קבע לתקוע דווקא תשר"ת, שהרי באופן הזה כלולים כל סוגי הקולות בהם נסתפק ר' אבהו: שברים, תרועה ושניהם יחד. וכך אכן ביאר הריטב"א (ד"ה "ונשאל") את שיטתו של ר"ת:

הלכך היה נוהג ר"ת ז"ל לעשות תשר"ת בכל אחד מהם, שהרי בתשר"ת הם ג' מיני תרועות, ואע"פ שאפשר שהדין הוא בתש"ת או תר"ת ונמצא שיש בתשר"ת הפסקה בין תקיעה לתרועה או משברים או תרועה, מ"מ מוטב שנחוש לספיקות, כלומר לעשות דבר שאפשר שיוצאין בו לגמרי... ולא נחוש להפסקות שיש בתשר"ת אם אינו אמת...

ר"ת לא היה מוכן לקבל את מנהג הראשונים לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת, כיוון שבאופן הזה וודאי בשתיים מן הברכות תקעו תקיעה שאיננה נכונה. לשיטתו, שאכן ישנו ספק אמיתי מהי התרועה הנכונה של התורה, אין טעם לתקוע באופן כזה שבכל אחת מן הברכות תהיה תקיעה שספק אם היא התרועה של התורה. לכן הוא תיקן לתקוע תשר"ת על כל אחת מן הברכות, וכך וודאי יוצאים ידי חובה בכל הברכות. אלא שיש לשאול על שיטתו, כיצד לא חושש להפסק? כאשר תוקעים תשר"ת, וודאי יש הפסק ע"י השברים או התרועה! הריטב"א עונה על שאלה זו בשני דרכים.

ראשית, הוא מסביר שגם אם נאמר שיש חשש הפסק, עדיף שבכל הברכות יתקעו וודאי את התקיעה הנכונה, גם אם יהיה הפסק; "מוטב שנחוש לספיקות ולא נחוש להפסקות", כלשונו. ויתר על כן, ניתן לומר שכאשר בגמרא הקשו על ר' אבהו מצד דין הפסק בתקיעות התשר"ת, כל הקושיה היא דווקא לשיטת ר' יהודה, אבל

18 הריטב"א (עמ' שלג, הוצאת מוסד הרב קוק) מבאר כי תוקעים דווקא בסדר הזה משום 'מעלין בקודש'. דהיינו, התשר"ת שתיקן ר' אבהו האמורא זו התקיעה הראשונה, לאחר מכן התש"ת של הברייתא, ולבסוף התר"ת של המשנה.

לדעת רבנן שאמרו בדף לד, ב "שמע ט' תקיעות בט' שעות יצא" - וודאי אין חשש להפסק, והלכה נפסקה כמותם. יוצא אם כן, שהגמרא שהבינה כי ר' אבהו רוצה לאחד את כל המנהגים, הקשתה עליו אף משיטת ר' יהודה, אך ר"ת להלכה כלל לא מחויב לפסוק כמותו.¹⁹

בעל המאור ודעימיה

נחזור כעת ליישוב שיטת שאר הראשונים. ההסבר הפשוט למנהגם הוא לומר שהם פסקו כשיטת רב האי גאון המוזכרת לעיל.²⁰ שהרי, למדנו בשיטתו שבעצם מעיקר הדין כל סוגי הקולות שהוזכרו כשרים לתרועה, ומטרת תקנת ר' אבהו היא רק לאחד את המנהגים. אם כן, לאחר שתקעו 30 תקיעות לפני התפילה ועשו כדברי ר' אבהו, מה טעם יש לתקוע שוב את כל התקיעות על סדר הברכות? הציבור הרי כבר יצאו ידי חובת מצוות התורה בתקיעות הראשונות וגם עשו ככל המנהגים, וכעת אפוא נשארו רק התקיעות שנועדו להיות על סדר הברכות. כיוון שכך, מסתבר לומר שניתן להסתפק בכל אחת מן הברכות בסוג אחר של תרועה, ואין צורך לתקוע את כל סוגי התרועה בכל ברכה. כך אם כן נוצר המנהג לתקוע פעם אחת תשר"ת תש"ת תר"ת בתוך התפילה ותו לא.

הרמב"ן (מלחמות, ד"ה "ועוד") מקשה על דבריהם: לשיטתם שקיבלו את דברי רב האי שטעם התקנה הוא לאחד את המנהגים, מדוע לא יאמרו שגם בתקיעות שעל סדר הברכות יתקעו 30 כדי לאחד המנהגים?! הוא מציע שתי תשובות ליישוב קושי זה. ראשית, יש לומר כי חכמים לא רצו לגרום טירחא דציבורא (וכן כתב הרי"ף). ויותר מכך, כיוון שלשיטה זו כל התקיעות כשרות, יוצא ששאר התקיעות שיתקעו בתפילה הן מיותרות וממילא יוצרות הפסק בתפילה, ולכן תוקעים רק את 10 התקיעות הבסיסיות ולא יותר. (הר"ן גם רצה לתרץ כך, אלא שסיים 'ואכתי לא נהירא'). על פי דרך הסבר זו, הרמב"ן טוען שמטעם זה נוצר המנהג של תקיעות דמיושב: כיון שלא רצו ליצור הפסק בתפילה, הויזו את 30 התקיעות של ר' אבהו ללפני התפילה.

19 הריטב"א עצמו חולק על ר"ת, ומאריך שם להוכיח שלא ניתן להסביר כך את פשט הסוגיה, ולדעתו וודאי ששאלת הגמרא מדין הפסק הינה אף לדעת רבנן, וממילא הדרא קושיה לדוכתא.

20 כך ביארו הרא"ש, הר"ן ובעל המאור.

רבינו חננאל אף הוא יישב קושי זה, והסביר שבדווקא לא תיקנו 30 תקיעות בתוך התפילה, כדי שיהיה ברור לכל שטעם התקנה הוא כפי שהסביר רב האי ומספיק לתקוע רק 10 תקיעות בתוך התפילה.

שיטת הרמב"ן והריטב"א

מכל מקום, לשיטת הראשונים החולקים על רב האי וסוברים כי ישנו ספק אמיתי מהי התרועה של התורה, יש ליישב כיצד ניתן להסתפק ב10 תקיעות בלבד בתוך התפילה. ראשונים אלו הם הרמב"ם, הרמב"ן (לדעתו גם הרי"ף סבור כמותו) וכן הריטב"א. ואכן, בדברי הרמב"ן והריטב"א מצינו חידוש גדול ביחס לתקיעות שבתוך התפילה, ובכך מתיישב המנהג. כך למשל כותב הריטב"א²¹:

והנכון בזה דמדינא הרי יצאנו ידי חובת מצוות שופר בתקיעה דמיושב, ואין תקיעות שעל סדר ברכות באות לחובת מצות שופר, אלא לחובת תפילה בציבור להעלות תפלה בתרועה, כענין שעושין בתעניות שתוקעין על ז' ברכות...

תקיעות השופר בראש השנה מתחלקות לשני סוגים, ולכל אחד מהם תפקיד שונה. יש סדרת תקיעות שמטרתה היא לצאת ידי חובת מצוות התורה לתקוע בשופר, תקיעות אלו נעשות לפני התפילה, ושם אכן תוקעים 30 תקיעות כדי לחשוש לכל הספקות. אולם, ישנם תקיעות נוספות שכלל לא קשורות למצוות התורה, תקיעות אלו נתקנו בשביל ברכות התפילה, ותפקידם הוא 'להעלות' את הברכות.²² הריטב"א והרמב"ן מסבירים כי תקיעות אלו הם כמו תקיעת השופר של תענית במשך השנה, שם מסתפקים בתרועה אחת. אם כן, וודאי שאין צורך לתקוע את כל 30 התקיעות בתוך התפילה, ומן הדין היה ניתן להסתפק בתרועה אחת לכל ברכה, אז מדוע בכל זאת אנו תוקעים תשר"ת תש"ת תר"ת? הם מסבירים שכיוון שבר"ה התרועה תמיד באה עם תקיעה לפני ואחריה, כך תיקנו גם על סדר התפילה, וכלשון הריטב"א: "אבל ביום זה אין אנו רוצין להפריד תרועה מב' פשוטות".

21 סוף ד"ה "ונשאל".

22 הסבר זה כנראה לא מתאים לשיטת הרמב"ם הרי"ף, מדבריהם משמע כי התקיעות של התפילה נתקנו 'בעצם' ולא רק אגב הברכות, כך למשל לשון הרי"ף: "ומפני שהציבור צריכים לשמוע התקיעות על סדר הברכות", ומשמע בפשוט שיש חיוב על הציבור לשמוע את התקיעות מצד עצמם, אלא שתיקנו שיהיו ממוקמות על סדר הברכות, ובלשון דומה כתב הרמב"ם (הל' שופר ג, ז). לכן יש לומר לשיטתם שאכן הטעם שתקעו רק 10 הוא משום טירחא דציבורא, שכיוון שיצאו כבר לפני התפילה לא רצו לחזור ולתקוע שוב 30 תקיעות (ועיין בריטב"א בדף טז שכתב דברים דומים).

יוצא אפוא לשיטת ראשונים אלו, כי ישנם שלושה שלבים בהתפתחות מנהג תקיעות השופר בראש השנה:

1. מצווה מדאורייתא לתקוע בשופר - תקיעה זו עומדת בפני עצמה, היא אינה קשורה דווקא לחלק מסוים מן התפילה, וגם איננה מוצמדת לברכות שנתקנו מאוחר יותר מדרבנן (לשיטת רוב הראשונים).
2. באו חכמים ותקנו שאת תקיעות השופר של מצוות התורה יתקעו דווקא על סדר הברכות. נראה כי הטעם הוא להרוויח גם את מצוות התורה וגם העלאת הברכות.
3. האמוראים העדיפו להעלות את התפילה באופן אחר: הקדימו את התקיעות של התורה לפני התפילה, וכך בזמן התפילה יתערבב השטן והתפילה תעלה יותר טוב. בד בבד, תקנו להמשיך ולתקוע על סדר הברכות, אך כעת משמעות התקיעה היא כמו של תעניות.

שורש מחלוקת הרמב"ן ובעל המאור

במיצוי מחלוקת הראשונים, ניתן לומר כי נחלקו בשאלה מי זקוק למי, האם התקיעות זקוקות לברכות או שמא להיפך. לדעת בעל המאור ודעימיה, יש דין לתקוע בתפילה, ובפרטי הדין של תקיעות אלו תקנו חכמים שיהיו על סדר הברכות, דהיינו התקיעות זקוקות לברכות. אולם לשיטת הרמב"ן, כל סיבת התקיעות בתפילה היא כדי להעלות את הברכות, אין להם שום משמעות עצמאית, ולכן יוצא שהברכות זקוקות לתקיעות.

לאחר שראינו שזהו שורש מחלוקתם, ניתן לראות כי יש לכך השלכות על סוגיות אחרות בהם נחלקו ראשונים אלו. בעל המאור מחזיק בשיטה ייחודית בסוגיית הברכות בתפילות ראש השנה. הוא סבור כי יש לומר את ברכות המלכויות, זכרונות ושופרות בכל תפילות החג: ערבית, שחרית, מוסף ומנחה.²³ כל הראשונים נחלקו עליו ובתוכם אף הרמב"ן, והם סבורים כי ברכות אלו שייכות רק בתפילת מוסף ביחד עם תקיעות השופר. כעת ניתן לומר כי סיבת המחלוקת היא כפי שביארנו כעת: בעה"מ סבור כי הברכות עומדות בפני עצמן והתקיעות הן אלו שזקוקות להן, לכן אפוא ברור כי ניתן לומר את הברכות גם בתפילות אחרות בהן אין תקיעות

23 לד, א מדפי הרי"ף ד"ה "ואני אומר".

שופר. אולם לדעת הרמב"ן, כיוון שהברכות זקוקות לתקיעות, לא ניתן להזכירן בשאר התפילות שאינן כוללות תקיעת שופר.

מנהג רוב הראשונים	מנהג ר"ת	מנהג הערוך
30 במישוב	30 במישוב	30 במישוב
10 על סדר הברכות	תשר"ת על כל ברכה	30 על סדר הברכות (והשלמה למאה)

סיכום השיטות ופסיקת ההלכה

השו"ע (או"ח תקצב, א) פוסק כך:

מחזיר שליח צבור התפלה ותוקעין על סדר הברכות למלכיות תשר"ת פעם אחת ולזכרונות תש"ת ולשופרות תר"ת. ועכשיו נוהגים לתקוע למלכיות תשר"ת שלשה פעמים ולזכרונות תש"ת שלשה פעמים ולשופרות תר"ת שלשה פעמים: הגה: ויש אומרים שתוקעים תשר"ת למלכיות פעם אחת וכן לזכרונות וכן לשופרות, וכן המנהג במדינות אלו.

השו"ע פותח ומביא את שיטת הרמב"ן והריטב"א, אולם הוא ממשיך ומביא מנהג שלא מצינו לו מקור בדברי הראשונים (במילים המודגשות). מנהג זה מעורר תמיהה, מה טעם יש לתקוע שלש פעמים תשר"ת בברכה ראשונה, וכן הלאה בשאר הברכות עם תש"ת ותר"ת? הרי כך גם גורם לטירחת הציבור, וגם לא נפתר הקושי במנהג הראשונים. שהרי אם לא תוקעים את שלושת האופנים בכל ברכה וברכה, יש חשש שלא תקעו את התרועה הנכונה! ואם השו"ע לא חושש לכך כיוון שפסק כרב האי, מה טעם יש לשלש את כמות התקיעות?

לא נאריך כעת ביישוב שיטתו, רק נציין כי הגר"א (ס"ק ג') יישב דבריו בדוחק, ולעומתו ב'ערוך השולחן' כתב שאכן נפלה טעות דפוס בדברי השו"ע, ומן הסתם אף הוא פסק לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת, "כפי שעושין היום ברוב המקומות" כלשונו. הרמ"א פסק כשיטת ר"ת, אך המשנ"ב שם (ס"ק ד') הביא את דברי השל"ה שכתב כי הדרך המובחרת היא לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת בכל ברכה וברכה, ולהשלים בסוף למאה תקיעות בסה"כ.